

Tomasz Rawski

Uniwersytet Warszawski¹

SOCJOLOGIA POLITYKI SINIŠY MALEŠEVICIA

■ Wstęp

Chociaż zdecydowany rozkwit studiów nad nacjonalizmem można obserwować w (zachodnich) naukach społecznych od ćwierćwiecza, to wiele kluczowych pozycji teoretycznych wciąż nie jest dostępnych dla polskiego czytelnika. Szczególnie zaniebdania wydają się dotyczyć prac pisanych w paradygmacie modernistycznym, które kładą główny nacisk na polityczny wymiar nowoczesności. Szczęśliwie jednak, myśl tak istotnych teoretyków państwa i nacjonalizmu, jak: John Breuilly (1993; 2011), Charles Tilly (1992), Joel S. Migdal (2001) czy Michael Mann (1986; 1988; 1993) mimo wszystko jest obecna w polskiej socjologii. Autorem zupełnie nieznanym – choć, jak sądzę, równie istotnym – pozostaje natomiast Siniša Malešević, brytyjski socjolog chorwackiego pochodzenia i były współpracownik Ernesta Gellnera, pracujący na Narodowym Uniwersytecie Irlandii.

Działalność naukową Maleševicia można najkrócej określić jako neo-weberowską socjologię polityki skoncentrowaną wokół zasadniczych teoretycznych problemów nowoczesności: państwa narodowego (jego powstania i logiki funkcjonowania), nacjonalizmu i etniczności, a także wojny i przemocy. Chociaż Malešević jest, między innymi, redaktorem kilku istotnych monografii oraz autorem zbiorów systematyzujących wyżej zarysowaną problematykę (Malešević 2004; 2007; 2010), to centralny punkt jego myśli stanowią rozważania nad ideologią oraz nacjonalizmem, ujęte w trzech podstawowych pracach: *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia* (2002), *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism* (2006) oraz *Nation-states and Nationalisms: Organization, Ideology and*

¹ E-mail: rawski00@gmail.com

Solidarity (2013a). Bliższe przyjrzenie się im pozwala dostrzec istotny teoretyczny wkład Maleševicia w obu tych obszarach.

■ W obronie ideologii

Kluczowym rysem wczesnej twórczości Maleševicia (2002) wydaje się dążenie do rehabilitacji pojęcia ideologii we współczesnych naukach społecznych – projekt o tyle ambitny, że osadzony w socjologii weberowskiej, u której źródeł próżno szukać precyzyjnej konceptualizacji tego pojęcia (Max Weber raczej go unikał). Malešević podejmuje więc szczególny wysiłek teoretyczny. Z jednej strony wierność tradycji interpretatywnej oraz postulatowi aksjologicznej neutralności badacza wymaga bowiem odcięcia od pozytywistycznych i normatywnych teorii ideologii (w szczególności klasycznych odmian marksizmu i funkcjonalizmu), z drugiej natomiast – ciężenie ku uniwersalizmowi skłania do odrzucenia tak zwanych postkrytyk (czyli ujęć poststrukturalistycznych, postmarksistowskich i postmodernistycznych) dyskredytujących pojęcie ideologii na rzecz dyskursu.

Już z pierwszej pracy Maleševicia (2002) wyłaniają się ramy myślenia teoretycznego stanowiące podstawę dalszej jego działalności. Zaproponowaną tam definicję ideologii jako **zbioru motywowanych politycznie lub ukierunkowanych na działanie idei i praktyk związanych z konceptualną organizacją społeczeństwa**² (Malešević 2002: 92), autor umieszcza w **totalizującej** perspektywie zakładającej nieuchronną obecność ideologii jako fundamentu każdego porządku społecznego. Czerpiąc w tym miejscu inspiracje z Mannheimowskiej socjologii wiedzy oraz Althusserowskiego marksizmu strukturalnego, Malešević jednocześnie odrzuca ich wymiar normatywny oraz (w przypadku Althussera) ekonomistyczny redukcjonizm, zachowując zarówno aksjologiczną neutralność koncepcji, jak i wierność weberowskiej *Rationalität* niedającej się łatwo zredukować do wąsko rozumianej racjonalności instrumentalnej.

Z drugiej strony, w myśleniu Maleševicia obecne są wyraźne inspiracje politologiczne – akceptuje on, na przykład, postulat wyrażany między innymi przez Martina Seligera i dotyczący umieszczenia pojęcia ideologii *stricto* w ramach płaszczyzny polityki³. Jednocześnie, Malešević rezygnuje jednak

² Tłumaczenie fragmentów prac Maleševicia (tu i w dalszej części tekstu): Tomasz Rawski.

³ Co jest wyrazem dystansu zarówno wobec funkcjonalistów (takich jak np. Clifford Geertz uznający ideologię za rodzaj systemu kulturowego), jak i marksistów sprowadzających ideologię do narzędzia zabezpieczającego ekonomiczne interesy klasy dominującej.

z ograniczania zakresu tego terminu wyłącznie do doktryny partyjnej. Tym samym, udaje mu się zachować możliwie **szerokie** rozumienie ideologii – takie, które otwierałoby przestrzeń teoretyczną na potencjalnych zbiorowych aktorów spoza zinstytucjonalizowanej polityki.

Dążenie do dookreślenia własnej, nade wszystko socjologiczno-politycznej perspektywy widoczne jest przede wszystkim w dwupoziomym rozumieniu ideologii u Maleševicia. Kluczowe dla jego myśli rozróżnienie na ideologię **normatywną** oraz **operacyjną**⁴ dobrze odzwierciedla to napięcie teoretyczne. Pierwszy poziom, rozumiany jako oficjalny – a więc zapisany w programach partii politycznych, aktach prawnych i innych dokumentach – system poglądów dotyczących sposobu organizacji danego społeczeństwa oraz centralnych dłań wartości (Malešević 2002: 77) stanowi swego rodzaju ukłon w stronę politologii. Drugi natomiast – ideologia wyłaniająca się z konfrontacji z praktyką społeczną, a więc obecna np. w publicznych wypowiedziach i wystąpieniach politycznych – wprowadza do analizy poziom refleksji socjologicznej (Malešević 2002: 130).

To rozróżnienie dobrze się sprawdza w empirycznej części pracy. Z przeprowadzonej przez Maleševicia analizy państwowej ideologii trzech dwudziestowiecznych krajów południowo-wschodniej Europy – socjalistycznej Jugosławii lat 60., chadeckiej Chorwacji pierwszej połowy lat 90. oraz autorytarnej Serbii tego samego okresu – wyłania się mianowicie istotny rozdźwięk między obydwo ma poziomami⁵. Konkretnie mówiąc, w żadnym z trzech przypadków ideologia normatywna nie wytrzymuje konfrontacji z praktyką społeczną, w każdym natomiast – ideologią operacyjną okazuje się jakaś forma nacjonalizmu. Szczególnie to ostatnie odkrycie wydaje się istotne ze względu na dalszą działalność naukową autora w zakresie badań nad nacjonalizmem właśnie.

Wczesnych maleševiciowskich prób zakorzenienia precyzyjnego pojęcia ideologii w słowniku socjologii weberowskiej nie sposób jednak uznać za w pełni udane. Wydają się one nie tylko obciążone zbyt statycznym rozumieniem ideologii jako zbioru (zestawu) poglądów, ale również zanadto osadzone w myśleniu poststrukturalistycznym. Chociaż Malešević deklaruje dystans od koncepcji władzy dyskursu Michela Foucault, to w rzeczywistości dokonuje w niej tylko pewnej korekty – odrzuca mianowicie radykalny relatywizm epistemologiczny (opierający się na założeniu o istnieniu równoprawnych

⁴ Jest to rozróżnienie zaczerpnięte z pracy Martina Seligera (1976), którego Malešević krytykuje między innymi za nadmierne przywiązywanie wagi do normatywnego wymiaru ideologii.

⁵ Do podobnego wniosku – w odniesieniu do socjalistycznej Polski – doszedł między innymi Ray Taras (1984), a na gruncie polskim Marcin Zaremba (2005).

„reżimów prawdy”), biorąc poprawkę na asymetrię w dostępie do władzy różnych aktorów politycznych. Co do zasady, porusza się jednak w ramach myślenia poststrukturalistycznego – zmiana nazewnictwa (pojęcie ideologii zamiast dyskursu) często wydaje się zabiegiem czysto estetycznym.

Dopiero w kolejnej pracy (Malešević 2006) to ambitne przedsięwzięcie kończy się sukcesem. Kluczowym ruchem teoretycznym okazuje się wpisanie pojęcia ideologii w weberowską teorię działania społecznego. W ostatecznej formie, ideologia u Maleševicia oznacza więc **przemysłane działanie** (*thought-action*) **indywidualne lub zbiorowe związane z konceptualną organizacją danego porządku społecznego** (Malešević 2006: 88–89), którego **wehikułami miałyby być instytucje społeczne** (Malešević 2006: 74). Przesunięcie akcentu w stronę aktywności poszczególnych aktorów dodaje dynamiki całej koncepcji i pozwala postrzegać ideologię w kategoriach **procesualnych**. W dodatku, wnioski z omawianych wcześniej analiz empirycznych skłaniają autora do rezygnacji ze stanowiska politycznego idealizmu (początkowo wyraźnie dominującego) na rzecz materializmu. Dzięki temu odwróceniu, Maleševicia **teoria ideologii zorientowanej na działanie** nabiera wymiaru, *par excellence*, socjologicznego.

Jednocześnie, bardziej zdecydowany (niż w poprzedniej pracy) ruch w stronę myślenia uniwersalistycznego skutkuje przekonującą obroną koncepcji ideologii **dominującej** w dwóch wymiarach. Po pierwsze, chociaż w neo-weberowskiej teorii ideologii Maleševicia jest ona fenomenem potencjalnie obecnym w każdym działaniu społecznym i/lub politycznym (Malešević 2006: 90), to sygnalizowany wcześniej problem asymetrii w dostępie do władzy autor rozwiązuje przez uwzględnienie wymiaru analizy instytucjonalnej. Oczywiście tego konsekwencją jest przekonanie, że to państwo – jako zespół instytucji dysponujących największą władzą infrastrukturalną na danym obszarze – występuje jako najważniejszy agens życia społecznego. W tym sensie, ideologia dominująca równa się ideologii promowanej przez dane państwo.

Po drugie, rozszerzenie prowadzonych poprzednio badań empirycznych o kolejne dwa przypadki – Iran Chomeiniego (lata 80. XX wieku) oraz Wielką Brytanię Tony’ego Blaira (pierwsza dekada wieku XXI) – odślania ten sam rozdzźwięk między dwoma poziomami ideologii, co wcześniejsze analizy obszaru (post)jugosłowiańskiego. Ponieważ zarówno w przypadku państwa islamistycznego, jak i liberalno-demokratycznego jedynym wcieleniem ideologii operacyjnej ponownie okazuje się nacjonalizm, więc Malešević stawia mocną tezę o nacjonalizmie jako dominującej (operacyjnej) ideologii nowoczesności (Malešević 2006: 90). Innymi słowy twierdzi, że współcześnie sukces każdej doktryny normatywnej (od islamizmu przez socjalizm po demokrację

liberalną) zależy od udanego przełożenia go na retorykę narodocentryczną. W tym sensie, nacjonalizm występuje u Maleševicia jako podstawowe źródło legitymizacji każdej władzy państwowej⁶.

■ Przeciwno tożsamości narodowej

Na tym poziomie rozważań, nacjonalizm u Maleševicia może się jawić jako efekt oddolnych praktyk społecznych wynikających z istnienia tożsamości narodowej (i – w konsekwencji – narodu jako rodzaju statycznego bytu lub ruchu społecznego), a samo państwo – zaledwie jako podmiot zarządzający zastanym już bytem narodowym w bardziej lub mniej umiejętny sposób. Nie jest to jednak słuszna intuicja, a powtarzane wielokrotnie w toku pracy stwierdzenie, że nacjonalizm jest przede wszystkim **produktem państwa narodowego** (Malešević 2006: 5; Malešević 2013a: 56) oraz **ideologią polityczną zależną od ciągłego wzmacniania instytucjonalnego** (Malešević 2006: 28) nie jest przypadkowe. W drugiej pracy autor poddaje przekonującej krytyce zarówno pojęcie tożsamości, jak i narodu, a także dowodzi „odgórnego” charakteru nacjonalizmu.

Krytyka pojęcia tożsamości obejmuje zarówno jej konceptualizację „zewnątrzną”, jak i „wewnętrzny”⁷. W odniesieniu do tych pierwszych, Malešević argumentuje, że nie sposób uznać tożsamości ani za źródło nie-instrumentalnych motywacji do działania, ani za źródło samego działania, ani tym bardziej za źródło motywacji jednostek do tworzenia grup (Malešević 2006: 18–19). W drugim przypadku, krytyka dotyczy przede wszystkim nieuprawnionej reifikacji pojęcia tożsamości, a także rozmycia jej znaczenia przez nadmierną metaforyzację (Malešević 2006: 20). W rezultacie, powiada autor, tożsamość w najgorszym razie okazuje się pojęciem-wydmuszką, w najlepszym zaś – pojęciem o enigmatycznym, niedookreślonym znaczeniu.

Co do narodu, autor wymierza ostrze krytyki przede wszystkim w statyczne definicje tego pojęcia, wskazując raczej na procesualny charakter grup społecznych jako wyjątkowo dynamicznych siatek zależności między rozma-

⁶ Oczywiście, empiryczna weryfikacja tej ostatniej tezy musiałaby zakładać dokonania porównawczej analizy ideologii dominujących we wszystkich państwach narodowych – dopiero w jej wyniku można byłoby poczynić generalizacje dotyczące natury ideologii nacjonalistycznej w ogóle. Program badawczy Maleševicia można więc określić jako rodzaj „indukcyjnego uniwersalizmu”.

⁷ Zgodnie z typologią zaproponowaną przez Rogersa Brubakera (2000: s. 8–10), te pierwsze wywodzą pojęcie tożsamości z działania różnicującego jedną grupę od innych, drugie natomiast – z analiz podobieństw wewnątrzgrupowych.

itymi czynnikami (Malešević 2006: 20). Inspirowane pracami Rogersa Brubakera (1997; 2004) stanowisko anty-grupistycznego relacjonizmu pozwala na „destabilizację” pojęcia narodu, który u Maleševicia okazuje się nie tyle desygnatem określonej wspólnoty (niezależnie od tego, czy uznanej za kulturową, polityczną, wyobrażoną, abstrakcyjną itp.), ile za ledwie etykietą nadawaną w wyniku dynamicznego procesu oznaczania prowadzonego z konkretnych przyczyn społecznych i politycznych (Malešević 2006: 27). Brubakerowskie inspiracje skutkują więc przyjęciem perspektywy umiarkowanego konstruktywizmu, ściśle warunkowanego działaniem społeczno-politycznym⁸.

Umieszczając powyższe rozważania w ramach modernistycznego paradygmatu badań nad nacjonalizmem, Malešević wskazuje na wyłanianie się biurokratycznego państwa jako kluczowy proces definiujący kondycję nowoczesną. Przeprowadzane, szczególnie w ostatniej pracy (Malešević 2013a), analizy wczesnych etapów tego procesu na obszarze południowo-wschodniej Europy przekonująco wykazują wtórny charakter nacjonalizmu wobec procesów państwowotwórczych (2013a: 89–119). W innym miejscu (2013b: 260) Malešević twierdzi z kolei wprost, że powstanie państw bałkańskich było przede wszystkim konsekwencją splotu dwóch okoliczności: stopniowego upadku Imperium Osmańskiego oraz geopolitycznej gry wielkich mocarstw o wpływ na tym strategicznym obszarze⁹. Nacjonalizm odgrywał początkowo rolę marginalną lub nie odgrywał jej wcale – jeszcze w drugiej połowie XIX wieku (a w peryferyjnych regionach, takich jak Bośnia czy Macedonia – nawet na początku XX wieku) nie wykraczał poza wąską elitę biurokratyczną.

Wykazując, że za powstanie i umasowienie nacjonalizmu odpowiedzialna jest instytucja nowoczesnego państwa, autor w istotny sposób uzupełnia własne wcześniejsze analizy dotyczące rozpadu socjalistycznej Jugosławii (Malešević 2006: 157–184). Ponownie idąc w ślady Brubakera¹⁰, skupia się w nich na instytucjonalnie uwarunkowanym procesie produkcji dwojakiego rodzaju solidarności przez państwo jugosłowiańskie – wspólnej, uniwersalistycznej solidarności ogólnojugosłowiańskiej oraz sześciu partykularystycznych

⁸ W analogiczny sposób autor, korzystając przede wszystkim z anty-grupistycznej antropologii politycznej Frederika Bartha (1969) i jego naśladowców, konceptualizuje kategorię etniczności, którą rozumie jako **upolitycznione działanie społeczne wobec/na płaszczyźnie kultury** (więcej zob. Malešević 2006, s. 27).

⁹ Do podobnego wniosku dochodzi zresztą np. Victor Roudometof, który wskazuje na kluczową rolę polityki wielkich mocarstw szczególnie w powstaniu bałkańskich państw tzw. „drugiej fali”: Macedonii i Albanii (zob. Roudometof 2001).

¹⁰ Konkretnie mówiąc, w ślady przeprowadzonej przez niego, klasycznej już, instytucjonalnej analizy rozpadu Związku Radzieckiego (1997, s. 28–69).

solidarności republikańskich opierających się na kryterium narodowości. Źródłem rozpadu Jugosławii upatruje przede wszystkim w radykalnej zmianie polityki narodowościowej na poziomie republikańskim od połowy lat 70., a konkretnie – w instytucjonalnej dyskredytacji lokalnych lojalności politycznych na rzecz lojalności etnicznych. Szczegółowo ukazując, w jaki sposób socjalistyczna Jugosławia własnoręcznie wylała fundamenty pod wybuch radykalnego etnonacjonalizmu na początku lat 90., przekonująco dowodzi istoty nacjonalizmu jako korelatu nowoczesnego państwa.

■ Zasypując „wielki rów”

Szczególnie istotny w późniejszej działalności Maleševicia (2006; 2013a) namysł nad kategorią nowoczesności – kluczową przecież dla stanowiska modernistycznego – warto określać przede wszystkim przez polemikę z dziedzictwem myśli Ernesta Gellnera. Najistotniejszym jej punktem wyraźnie widocznym w najnowszej pracy wydaje się zerwanie z gellnerowską teorią „wielkiego rowu” (the *‘Big Ditch’ Theory*, zob. Malešević 2006: 137), w której przednowoczesność i nowoczesność jawią się jako dwa odmienne światy ufundowane na różnych zasadach organizacji życia społecznego i w zasadzie pozbawione punktów wspólnych. Malešević dowodzi nieadekwatności tej rewolucyjnej wizji nowoczesności, przekonuje natomiast, że nowoczesność warto rozumieć raczej jako szczególną, historycznie ukształtowaną, konfigurację uniwersalnych procesów społecznych. W nowoczesności, powiada autor, dochodzi do szczególnie mocnego i wielopłaszczyznowego powiązania, niejako „nałożenia” na siebie, trzech, wcześniej relatywnie autonomicznych, procesów związanych ze społeczną organizacją władzy, normatywną legitymizacją władzy oraz produkcją solidarności społecznej (Malešević 2013a: 10–12). Konkretnie mówiąc, zdaniem Maleševicia, ten pierwszy proces przejawia się pod postacią kumulatywnej biurokratyzacji przymusu (*cumulative bureaucratization of coercion*), drugi natomiast – jako odśrodkowa ideologizacja (*centrifugal ideologization*).

Snując opowieść o rozwoju przednowoczesnych form porządku społecznego – od społeczności zbieracko-łowickich, przez osiadłe plemiona i miasta-państwa, aż do imperiów – Malešević eksponuje historyczną kumulację potencjału organizacyjnego dostępnego kolejnym formom władzy społecznej oraz identyfikuje proto-ideologiczne źródła ich legitymizacji (np. idea greckiej *polis* czy rzymskiej *humanitas*, zob. Malešević 2013a: 31, 39). Z drugiej strony, wskazuje na ograniczony zasięg obu tych procesów wynikający ze specyfiki przednowoczesności (np. niewielkie znaczenie ideologii we wczes-

nych imperiach ze względu na ściśle hierarchiczną strukturę społeczną, zob. Malešević 2013a: 42). Główna nauka płynąca z tej części rozważań Maleševicia głosiłaby, że kluczową charakterystyką przednowoczesnych form organizacji społecznej (jako głównych podmiotów władzy) jest dominacja praktycznego wymiaru władzy nad jej wymiarem ideologicznym. Dotyczy to nawet modernizujących się imperiów (zarówno tych zachodnich – Imperium Brytyjskie, Francuskie, Holenderskie – jak i środkowo-wschodnio-europejskich – Imperium Habsburgów, Rosyjskie, Osmańskie), jako organizmów, które miały rozwinąć formy organizacji oraz legitymizacji władzy w najwyższym stopniu. Mimo względnie wysokiego stopnia skomplikowania ideologii imperialnych, ich społeczny zasięg wciąż nie obejmował jednak mas społecznych.

Charakterystyka praktycznego wymiaru władzy w kategoriach **biurokratyizacji przymusu** jest ufundowana na weberowskim przekonaniu autora o konfliktowym charakterze rzeczywistości społecznej. Próbując mówić o względnie uniwersalnych procesach społecznych, Malešević rozumie ten konflikt jako właściwy społeczeństwom w każdym momencie historycznym. Ta dość oczywista, być może, konsekwencja umieszczenia kategorii władzy w centrum rozważań nad procesem modernizacji, stanowi istotną korektę koncepcji Gellnera. Malešević odcina się mianowicie od konsensualnej, funkcjonalistycznej i stanowiącej chyba efekt nadmiernego optymizmu oświeceniowego wizji gellnerowskiej Industrii. Zamiast tego – w ślad za Mannem, Tillym i Giddensem – wskazuje na wojnę (a szerzej: przemoc), jako podstawowy motor modernizacji. Jego zdaniem, przemoc ukształtowała nie tylko stosunki między państwami narodowymi, ale także wewnątrz nich. O ile militarna przemoc dotyczy w nowoczesności właściwie tylko pierwszego typu relacji¹¹, o tyle przemoc jako przymus stanowi podstawową formę wymuszania posłuszeństwa wobec władzy w obrębie każdego z państw.

Narodziny państwa, tego nowoczesnego efektu **kumulatywnej biurokratyizacji przymusu**, przedstawia Malešević jako powolny i bolesny proces wyłaniania się zrjonalizowanego porządku biurokratycznego z ładu imperialnego (Malešević 2013a: 78). Argumentuje, że nowe organizmy administracyjne powstałe na gruzach imperiów zyskiwały atrybuty nowoczesnej państwowości stopniowo, w wyniku wewnętrznych konfliktów elit politycznych, których efekt nie mógł być z góry przesądzony. Pokazuje mozolne zdobywanie dominacji przez nowoczesną praktykę polityczną nad rzeczywistością społeczną.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że Maleševicia wizja procesu historycznego z trudem daje się wpisać w perspektywę neoewolucjonistyczną, często

¹¹ Ponieważ wojny domowe (takie jak np. rozpad Jugosławii) mają miejsce raczej w tzw. państwach wielonarodowych.

towarzyszącą teoriom modernizacji. O ile nacisk na jego wielotorowość (brak jednego uniwersalnego wzoru na modernizację) i zasadniczą bezcelowość (modernizację napędza wyłącznie dążenie do zachowania/zdobycia władzy) mogłyby stanowić argument na rzecz neowolucjonizmu, o tyle eksponowanie otwartego (czyli odwracalnego), a przede wszystkim przypadkowego charakteru – bardziej komplikuje tę sprawę.

Zaistnienie nacjonalizmu na scenie politycznej – jako nowoczesnego wariantu **odśrodkowej ideologizacji** i podstawowego źródła legitymizacji państwa – Malešević odczytuje jako skutek uboczny dwóch wydarzeń: upadku francuskiego *ancien regime* i końca dominacji korony brytyjskiej nad Stanami Zjednoczonymi (Malešević 2013a: 77), drugorzędną rolę przypisując filozoficznym źródłom nacjonalizmu. Konkretnie mówiąc, chociaż amerykańskim i francuskim rewolucjonistom przyświecały uniwersalistyczne ideały oświeceniowej emancypacji, praktyka sprawowania władzy wymusiła na porewolucyjnych elitach politycznych zwrot w kierunku pragmatycznego partykularyzmu. Dla Maleševicia ideologie nacjonalistyczne są więc bezpośrednimi produktami organizmów państwowych w tym sensie, że proces rozpowszechniania (umasawiania) nacjonalizmu, szczególnie intensywny w drugiej połowie XIX i przez cały XX wiek¹², dotyczył już koncepcji partykularystycznych.

Jednocześnie, nacjonalizm u Maleševicia z dwóch powodów stanowi historycznie najskuteczniejszą formę **odśrodkowej ideologizacji**. Po pierwsze, tajemnica jego szerokiej popularności tkwi w odwołaniu do egalitarystycznych ideałów oświeceniowych równości i suwerenności ludu, zgodnie z którymi każdy obywatel jest w takim samym stopniu członkiem podstawowego podmiotu politycznego – wspólnoty narodowej. Po drugie (i ważniejsze), nowoczesne państwo nie pozostawia jednostkom żadnego wyboru. Dzięki szczególnie rozbudowanej **biurokracyzacji przymusu**, skutecznie i głęboko penetrującej rzeczywistość społeczną, państwo stwarza bezalternatywną ramę, w którą wpisuje się cała indywidualna biografia każdego obywatela. Warto podkreślić, że nie chodzi tu tylko o uczestnictwo w tak zwanej kulturze oficjalnej – Malešević, świadomy ograniczeń tego rodzaju gellnerowskiego redukcjonizmu, docenia przede wszystkim rolę kultury popularnej jako nośnika zróżnicowanych odmian ideologii nacjonalistycznej. W jednym z wątków pracy wskazuje zresztą na kluczową rolę kultury popularnej oraz różnych form banalnego nacjonalizmu także we wczesnej nowoczesności. W tym sensie, za jeden z najistotniejszych wyróżników kondycji nowoczesnej autor uważa radykalne upolitycznienie populacji.

¹² W XX wieku szczególnie na europejskich (pół)peryferiach, takich jak Jugosławia czy Polska.

Tajemnicy sukcesu nacjonalizmu Malešević upatruje w zdolności do przekraczania dychotomicznego podziału na sferę publiczną i prywatną. Parafrazując Gellnera – chodzi o przedstawienie *Gesellschaft* w kategoriach *Gemeinschaft* (Gellner 1997: 74), abstrakcyjnej wspólnoty jako rodziny, współobywateli jako braci itd. Istotne *novum* polega tu nie tylko na dowartościowaniu kultury popularnej jako szczególnie odwołującej się do podstawowych emocji, ale również na wyeksponowaniu procesu habituacji narodowej – dopiero wdrukowanie tego rozumowania w zestaw rutynowych praktyk społecznych gwarantuje powodzenie całego przedsięwzięcia¹³. W przeciwieństwie do porządku przednowoczesnego, Maleševićowską nowoczesność wydaje się więc charakteryzować szczególnie głębokie oddziaływanie i wielopłaszczyznowa, wzajemna zależność obu procesów **biurokratyzacji przymusu i odśrodkowej ideologizacji**. Produkują one bezprecedensowo silną formę solidarności społecznej.

■ Wnioski

Istotny teoretyczny wkład Maleševicia we współczesne badania nad nacjonalizmem wydaje się polegać na takim krytycznym przeformułowaniu paradygmatu modernistycznego, by mógł on stanowić realną konkurencję dla mocnych – bo uniwersalizujących – wyjaśnień neodurkheimowskich. Zidentyfikowanie głębokich źródeł podstawowych procesów politycznych prowadzących do powstania państwa narodowego oraz wyeksponowanie ich historycznej ciągłości przy jednoczesnym zachowaniu kluczowej roli przekształceń związanych z nadejściem nowoczesności to poważne wyzwanie rzucone etnosymbolizmowi Anthony'ego D. Smitha – najbardziej wpływowej teorii neodurkheimowskiej opierającej się na przekonaniu o kulturowej ciągłości bytów narodowych.

Nie mniej istotny wydaje się też wkład autora w klasyczną myśl socjologiczną, dzięki udanemu zakorzenieniu precyzyjnego pojęcia ideologii w słowniku socjologii weberowskiej. Jeśli do oryginalności jego myślenia teoretycznego dodać nieszablonowość przeprowadzanych analiz empirycznych (szczególnie obszaru (post)jugosłowiańskiego), to Malešević okaże się jednym z istotniejszych i bardziej inspirujących współczesnych badaczy podejmujących refleksję nad kluczowymi zagadnieniami nowoczesności.

¹³ Ciekawe – i polemiczne w stosunku do rozumowania Johna Breuilly'ego (1993) – jest też odnotowanie, że chociaż siła nacjonalizmu bierze się ze zdolności do przekroczenia podziału na publiczne i prywatne, to nacjonalizm nie dąży do całkowitego zniesienia tego podziału – raczej pielęgnuje jego istnienie (Malešević 2013a, s. 85).

LITERATURA OMAWIANA

- Malešević Siniša (2002), *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, London: Routledge.
- Malešević Siniša (2006), *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*, New York: Palgrave Macmillan.
- Malešević Siniša (2013a), *Nation-states and Nationalisms: Organization, Ideology and Solidarity*, Cambridge: Polity Press.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

- Barth Fredrik (1969), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Breuilly John (1993), *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press.
- Breuilly John (2011), *Nationalism as Global History*, w: *Nationalism and Globalization: Conflicting or Complementary?*, red. D. Halikiopoulou, S. Vasilopoulou, London: Routledge.
- Brubaker Rogers (1998), *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa: PWN.
- Brubaker Rogers (2004), *Ethnicity without groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Malešević Siniša (2004), *The Sociology of Ethnicity*, London: Sage.
- Malešević Siniša (2013b), *Obliterating heterogeneity through peace: Nationalisms, wars and states in the Balkans*, w: *Nationalism and War*, red. John A. Hall, S. Malešević, Cambridge: Cambridge University Press.
- Malešević Siniša, Hall John A. (2010), *Nationalism and war*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Malešević Siniša, Haugaard Mark (2007), *Ernest Gellner and Contemporary Social Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann Michael (1986), *The Sources of Social Power I: A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann Michael (1988), *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Oxford: Blackwell.
- Mann Michael (1993), *The Sources of Social Power II: The Rise of Classes and Nation States 1760–1914*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mannheim Karl (2008), *Ideologia i utopia*, Warszawa: Aletheia.
- Migdal Joel S. (2001), *State-in-Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, New York: Cambridge University Press.
- Seliger Martin (1976), *Ideology and Politics*, London: Allen & Unwin.
- Smith Anthony D. (2009), *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London: Routledge.
- Taras Ray (1984), *Ideology in a Socialist State: Poland 1956-83*, Cambridge University Press.
- Tilly Charles (1992), *Coercion, capital and European States*, Oxford: Blackwell.
- Zaremba Marcin (2005), *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczne legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa: Trio.

Tomasz Rawski

SINIŠA MALEŠEVIC'S POLITICAL SOCIOLOGY

This review essay investigates the intellectual output of Siniša Malešević – the British theorist of nationalism and state, so far unknown to the Polish sociology – presented in his three key works. The text not only points to key determinants of Malešević's thought, but also identifies the author's theoretical contribution in the field of contemporary theory of ideology and the modernist paradigm of studies on nationalism.

Słowa kluczowe: Siniša Malešević, socjologia polityki, nacjonalizm, państwo, paradygmat modernistyczny.

Key words: Siniša Malešević, political sociology, nationalism, state, modernist paradigm.

WISNIA